

La Letteratura Pahlavi, Carlo G. Cereti, MIMESIS, 2001, 262 pp.

ادبیات پهلوی کارلو چرتی بررسی و معرفی نمونه‌های ادبی برجسته و شاخص متون مختلف زردشتی است که تا قرن‌های سوم و چهارم قمری به زبان فارسی میانه زردشتی، یا پهلوی، نوشته شده‌اند. همچنین به آن دسته از آثار ادبی که در دوره باستان در اوج شکوفایی بوده‌اند و برخی از آنها تا دوره ساسانی نیز دوام داشته‌اند پرداخته است. پیش از این نیز متون ادبی فارسی میانه بارها از وجوه مختلف وصف و بررسی شده است، لیکن تازگی کار چرتی در آن است که نسخه‌های خطی کهن را، که در بررسی‌های پیشین ادبیات پهلوی نادیده گرفته شده‌اند، مبنای کار خود قرار داده است. چرتی، با روشی منظم، نکته‌نگار مطالعاتی را که قبلاً درباره هر متن انجام شده، با ذکر نام محقق و تاریخ تحقیق، نام می‌برد و، پس از معرفی هر اثر و شرح نسخه‌های آن، رتوس مطالب و چکیده مباحث یا داستان هر متن را با ارجاع به تحریک‌های متفاوت به دقت شرح می‌دهد. در ارائه هر اثر، بخشی از متن پهلوی به صورت آوانویشت و پس از آن ترجمه آن بخش به زبان ایتالیایی آمده است، برخی از قطعات نخستین بار است که ترجمه می‌شوند. اما مهمترین نوآوری چرتی، که کار او را از کارهای مشابه متمایز کرده، تعیین و تقسیم گونه‌های ادبی این متون است و برای تعیین نوع ادبی هر اثر شکل و محتوای آن را معیار گرفته است. اگرچه ادبیات پهلوی دامنه‌ای گسترده دارد، در این کتاب تنها متونی انتخاب و بررسی شده‌اند که در شناخت دین زردشتی و جهان معنوی حاکم بر دوره ساسانی از اهمیت و اعتبار خاص برخوردارند. بنابراین، بخش اعظم کتاب به بررسی دینکرد و بندهش اختصاص دارد. سپس مجموعه‌هایی آمده که می‌توان آنها را زیر عنوان کلی اخلاقیات، اندرزها یا حکم آورد؛ مانند آذرباد مهر اسپندان، اندرزها، اندرز پوربوتکیشان، درخت آسوریک، مادیان یوست فریان، گجستک ابالیس و نامه تنسر (توس). برای گونه‌های فقهی و تعلیمی به دادستان دینی، نامه منوچهر، روایت پهلوی، شایست نشایست و دادستان مینوی خرد می‌پردازد و برای ادبیات درباری کارنامه اردشیر بابکان، یادگار زریران، شهرستانهای ایران و گزارش شطرنج را بررسی می‌کند. مادیان هزار دادستان را در گونه

حقوقی و سرانجام دوواژه‌نامه فرهنگ پهلوی و فرهنگ اویم ایوک را در آخرین بخش کتاب بررسی کرده است. این اثر کتابنامه مفصلی دارد که برجسته‌ترین تحقیقات صورت گرفته به زبانهای انگلیسی، آلمانی، فرانسه، ایتالیایی و فارسی را معرفی می‌کند. این کتاب را انجمن فرهنگی میمه‌سیس (MIMESIS) در مجموعه مطالعات شرق‌شناسی «سیمرغ» به سرپرستی آنتونیو پائابینو چاپ و منتشر کرده است.

نویسنده کتاب کارلو چرنی (متولد ۱۹۶۰، تورینو) دانش‌آموخته زبان و فرهنگ مشرق زمین در مؤسسه دانشگاهی شرق‌شناسی ناپل است. دکترای خود را در ایران‌شناسی گرفته و مطالعاتش را در خاورشناسی در لندن و گوتینگن تکمیل کرده است. از آثار منتشر شده او می‌توان از گزارشی از تاریخ پارسیان در سده هجدهم، قصه زردشتیان هندوستان (ناپل، ۱۹۹۱) و زند و همن یسن، مکاشفه‌ای متعلق به دوره ساسانی (ژن، ۱۹۹۵) نام برد. چرنی هم‌اکنون در کمیسیون ایران‌شناسی آکادمی محققان اتریش در وین کار می‌کند و در مؤسسه زبان‌شناسی دانشگاه وین نیز به تدریس مشغول است و هم‌زمان استاد مدعو در دانشگاه «لاس‌پیتز» در رم.

اسطوره آفرینش در آیین مانی، ویراست جدید با گفتاری در عرفان مانوی، ابوالقاسم اسماعیل پورنهران، کاروان، ۱۳۸۱، ۳۲۸ ص.

این کتاب ویراست دوم اسطوره آفرینش در آیین مانی است که پیش از این منتشر شده بود (فکر روز، ۱۳۷۵). ویراست دوم را انتشارات کاروان در مجموعه «آیینها و اسطوره‌ها»، با افزوده‌هایی، به چاپ رسانده است.

در چاپ اول کتاب، متون گوناگون بازمانده مانوی که تکوین جهان را در آیین مانی توصیف می‌کنند فراهم آمده بود و نویسنده اسطوره آفرینش در مکتب مانی را از روی این متون بررسی، تلفیق و بازسازی کرده بود. بخش قابل توجهی به ویراست دوم افزوده شده که ریشه‌های عرفان گنوسی و جریانها و چهره‌های گنوسیسم را شرح می‌دهد و از این رهگذر تأثیر آرای گنوسیان را در نگرش جهان‌شناختی مانی بررسی می‌کند. به گمان مؤلف، طرح و بررسی ریشه و پیشینه عرفان مانوی در شناخت عرفان ایرانی در روزگار پیش از اسلام و درک آرا و آثار عارفان و شاعران پس از اسلام بسیار ضروری و سودمند است.

فهرست پژوهشهای جدید درباره مانی مکمل مطالب کتاب است و خواننده علاقه‌مند را به پی‌جویی مطالعه راغب می‌سازد. مؤلف همچنین وعده کرده است که مهمترین بخشهای کتاب را به انگلیسی ترجمه کند و با عنوان *Manichaean Gnosis and Creation Myth* به صورت ضمیمه کتاب حاضر منتشر کند.

بنیادهای اسطوره و حماسه ایران، جهانگیر کورجی کویاجی، گزارش و ویرایش جلیل دوستخواه، چاپ اول، ویراست دوم، تهران، آگاه، ۱۳۸۰، ۶۶۲ ص.

سیر جهانگیر کورجی کویاجی (Sir Jahangir Cuverjee Coyajee) از پارسیان دانشمند هند بود و در ۱۸۷۵ م در بمبئی زاده شد. پس از آموزشهای نخستین به کیمبرج رفت. کویاجی اقتصاددان و استاد رشته اقتصاد در دانشکده ایالتی کلکته بود و در ۱۹۳۰ به سرپرستی آن دانشکده برگزیده شد. از ۱۹۳۲ تا ۱۹۳۵ در دانشگاه آندهارا تدریس کرد و چندی بعد معاون همان دانشکده شد و دولت هند لقب سیر به وی اعطا کرد. علاوه بر پژوهشهای ایران‌شناختی که «کار دل وی» بود، کتابهایی در موضوعات اقتصاد و بحران جهانی سرمایه‌داری، در سالهای دهه سی سده بیستم، از او برجای مانده است.

کتاب بنیادهای اسطوره و حماسه ایران به قلم همین نویسنده مشتمل است بر شانزده گفتار، در دو بخش، با عنوانهای «کیشها و افسانه‌های ایران و چین باستان» و «پژوهشهایی در شاهنامه» که با ترجمه و ویرایش جلیس دوستخواه، به پیوست دو نقد روش‌شناختی از شادروان مهرداد بهار، به چاپ رسیده است.

بخش یکم کتاب مستقلی بوده است که سازمان کتابهای جیبی در تهران، در ۱۳۵۳، با عنوان آینهها و افسانه‌های ایران و چین باستان منتشر کرده بود. بعدها نیز انتشارات امیرکبیر، در ۱۳۶۲، آن را به چاپ رسانید. بخش دوم کتاب را نخستین بار انتشارات ینده‌رود، در ۱۳۷۱، با عنوان پژوهشهایی در شاهنامه، در اصفهان منتشر کرد. کتاب حاضر چاپ سوم نیمه نخست و چاپ دوم نیمه دوم است که انتشارات آگاه آن را در یک مجلد، با ویرایش مجدد، منتشر کرده است.

مترجم، با بهره‌گیری از آموخته‌ها و آزموده‌های خود و نیز بررسیها و نقدها و رهنمودهای دانشوران، ایران‌شناسان و شاهنامه‌پژوهان، به ویرایش و بازنگری و بازنگاری آن دست زده است و قصدش از یک‌کاسه کردن آن دو نیمه این بوده که خواننده و پژوهنده این گونه تحقیقات بتواند برداشتها و دریافتهای نویسنده را در کنار هم برسد و به فراز و فرودهای آنها پی ببرد. گزارنده، با برداشت از درونمایه و سمت و سوی این گفتارها، عنوان تازه‌ای برای مجموعه گفتارهای هر دو نیمه انتخاب کرده است.

بخش اول کتاب، با عنوان «کیشها و افسانه‌های ایران و چین باستان»، شامل ده گفتار است که نگاه نویسنده در آنها بیشتر به سرزمینهای واقع در شرق ایران، به‌ویژه چین، بوده است. در شش گفتار اول، به ریشه‌یابی، مقایسه و چگونگی انتقال افسانه‌ها و اسطوره‌های کهن ایران و سایر فرهنگها می‌پردازد. گفتارهای هفتم و هشتم خواننده را با افسانه‌ها و پهلوانان قوم پارت آشنا می‌کند و در آنها به بخشی از تاریخ پارت در شاهنامه و نیز بررسی رستم تاریخی و

افسانه‌ای می‌پردازد. گفتار نهم گزارش بخش دیگری از افسانه‌های پهلوانی است. یعنی روایت‌های روزگار ازدهاک/آستیگ. دو پرسش عمده در این گفتار مطرح می‌شود: یکی اینکه چرا چهار نخستین شهریار تاریخی قوم ماد در میان هاله‌های اساطیری از سیاهترین افسانه‌ها جای گرفته و دیگر اینکه چرا هوشتره، شهریار دیگری از همان دوره، درست در تقابل با ازدهاک وصف می‌شود؟

گفتار دهم به موضوع این بخش ارتباطی ندارد، چون به هیچ یک از کیشها و افسانه‌های کهن نمی‌پردازد و شناخت سنگ‌نگاره طاق‌بستان را موضوع پژوهش قرار می‌دهد و دلایلی می‌آورد که پیکره سمت چپ، با هاله‌ای گرد سر و نیلوفری زیر پا، برخلاف آنچه تاکنون پنداشته می‌شده، از آن ایزد بهرام است و نه زردشت یا ایزد مهر.

پس از این ده گفتار، دو نقد روش‌شناختی به قلم زنده‌یاد مهرداد بهار آمده که هر دو در فصلنامه فرهنگ و زندگی (شماره‌های ۱۳۵۱/۸ و ۱۳۵۳/۱۶) چاپ شده بوده و در کتاب از اسطوره تاریخ (تهران، نشر چشمه، ۱۳۷۶) بازچاپ.

نخستین نقد در پی انتشار ترجمه گفتار یکم این بخش (در همان فصلنامه و با دو موضوع «مقایسه میان داستان رستم و سهراب و داستان چینی لی‌جینگ و پسر لی‌نو-جا» و «مقایسه میان داستان آکوان دیو و داستان دیو باد در اساطیر چینی») به چاپ رسید. دومین نقد پس از انتشار چاپ یکم ترجمه کتاب آیینها و افسانه‌های ایران و چین باستان منتشر شد.

بخش دوم کتاب شامل شش گفتار شاهنامه‌شناختی کوه‌چی است. عنوان این بخش «پژوهشهایی در شاهنامه» است و مضمون آن ریشه‌یابی بخش بزرگی از اسطوره‌ها و افسانه‌های ایرانی و غربی در شاهنامه. در گفتار اول، اشاره‌های یزدان‌شناختی و برداشتهای فلسفی و اخلاقی فردوسی بررسی می‌شود. گفتار دوم به مناسبت «چام ورجاوند» و «فر کیانی» و گفتار سوم به سنجش شاهنامه با دیگر حماسه‌های ادب و فرهنگ غرب اختصاص دارد. گفتار چهارم و پنجم گزارشی است از دو داستان شاهنامه، یکی گشتاسب در روم (یا آدیسه‌ای ایرانی) و دیگری سفندیار. گفتار ششم با عنوان «زامیاد یشت و حماسه ایران» به اهمیت این سرود اوستایی اشاره می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه درونمایه «شاه ایزدی» (Divine King) خواننده را به آموزه «حق ایزدی شاهان» (Divine Rights of Kings) رهنمون می‌شود، یعنی می‌توان این سرود را بن‌مایه حماسه ایران به شمار آورد و تأثیر شگرف آن را در شاهنامه در نظر داشت.

یادداشتهای روشنگرانه و روزآمد شده مترجم در پایان هر گفتار و نیز فهرست همگانی، که بخش یکم کتاب در چاپهای پیشین فاقد آن بود، همراه با پاره‌ای کلیدواژه و همچنین کتابنامه منصف در پایان، کتاب را کارآمد و مطالب آن را آسان‌یاب کرده است.

پژوهش‌های ایران‌شناسی، نامواره دکتر محمود افشار، جلد سیزدهم، به کوشش ایرج افشار با همکاری کریم اصفهانیان، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۱، ۶۸۲ ص.

هشتاد و دومین شماره از مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار بزدی با ۳۴ مقاله در موضوعات متنوع مرتبط با ایران‌شناسی به چاپ رسید.

در میان این مجموعه چند مقاله به پژوهش‌های ایران باستان اختصاص یافته است که در زیر معرفی می‌شود.

مقالهٔ پرویز اذکایی با عنوان «ری مغان و نامجای تهران»، در دو بخش، به جغرافیای تاریخی ری باستان و «وجه تسمیه طهران، قصران و شمیران» پرداخته است و پیشینه سکونت‌یابی اقوام باستانی ایران را در این منطقه بررسی می‌کند.

«ریشه‌یابی و اشتقاق واژگان زبان فارسی» پژوهشی است از جواد برومند دربارهٔ ریشه هند و اروپایی *-sa** و بررسی چند واژه فارسی که آنها را مشتق از این ریشه می‌داند؛ واژه‌هایی مانند سوگ، سوگنده، سوختن، سوزان، سوزن، سرخ، ستاره، سمندر، افسوس، سو، کوره، کوزه، سوری، خسته‌سور، سکال، زگال (زغال)، سفال، سیو، سده و از این قبیل.

«سه کتیبهٔ هخامنشی» عنوان مقالهٔ چراغعلی اعظمی سنگسری است شامل ترجمه فارسی کتیبه‌های الوند (DE و XE) و کتیبهٔ کانال سوزن با توضیحات، آوانویسی و تصاویر کتیبه‌ها. وجود برخی غلطها (مثلاً، ضبط دوگانه و گاه مبهم اورامزدا و آورامزدا یا داریوش و داریاوش) از دقت این مقاله کاسته است.

مقالهٔ بعدی به قلم صادق کیا، با عنوان «زبان و تاریخ آن در ایران»، است.

«چهار سوی جهان» را تورج دریایی نوشته است که به بررسی عبارت بین‌النهرینی «چهار سوی جهان» در زبان فارسی می‌پردازد و شواهدی می‌آورد حاکی از اینکه این اصطلاح از دنیای بین‌النهرین به ایران هخامنشی راه یافته و سپس به ادبیات پهلوی دورهٔ ساسانی و همچنین مقدمهٔ شاهنامهٔ ابومنصوری: «آغاز داستان، هر کجا آرامگاه مردمان یوژ به چهار سوی جهان از کران تا کران این زمین بپخشیدند و به هفت بهر کردند و هر بهری را یکی کشور خواندند.»

مقالهٔ علی محمد هنر با عنوان «چند واژه کهن» به بررسی واژه‌های پیوسیدن، کامستن، دل نمودن، پوزش، سبلان، سبزد/سززد و بُلک اختصاص دارد.

در این مجموعه کریستوفر واکر نیز مقاله‌ای دارد با عنوان «تاریخگذاری هخامنشی و منابع بابلی» که در یادنامهٔ لوکونین، از انتشارات موزه بریتانیا، به سال ۱۹۹۷ چاپ شده بوده است. همایون صنعتی‌زاده این مقاله را به فارسی برگردانده و یادداشت‌هایی بر آن افزوده است.

تاریخ باستانی ایران، ریچارد نلسون فرای، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰، ۶۰۲ ص.

در این کتاب تاریخ بیوسه ایران، از کهنترین زمانها تا ورود اعراب و تا حدودی زمان حال، روایت و تحلیل شده است. تاریخهای نوشته شده درباره ایران باستان، برخلاف تاریخهای یونان، روم، مصر و بین‌النهرین، اندک‌شمارند و آن هم به این علت است که پژوهش و نگارش در این زمینه مستلزم آگاهیهای زبانی و زبان‌شناختی و نیز دانش سکه‌شناسی، تاریخ هنر و معماری و البته باستان‌شناسی است. این امر مورخان را گریزان و باستان‌شناسان و هنرشناسان را جلب کرده است، که البته دستاورد چندانی هم نداشته‌اند. نوشته‌های جهانگردان و اهل ذوق و تفنن در زمینه تاریخ عمومی نیز، که بیشتر به تک‌نگاریهای هنرمندانه می‌ماند، موجب رمبندگی متخصصان تاریخ‌نویس از بررسی و نگارش تاریخ باستانی این سرزمین شده است. ریچارد فرای، با نگاهی انتقادی به این آثار، کوشیده تا بیش از نقل روایات تاریخی، با ارائه اسناد و مدارک و شواهد و اقوال، به یاری کتیبه‌ها، سکه‌ها، یادگارهای گوناگون تاریخی و هنری و، البته، نقد و معرفی منابع مورد استفاده و بررسی حاصل تحقیقات دانشمندان، گوشه‌های تاریک این دوره از تاریخ ایران را روشن کند. وی با مراجعه به بسیاری منابع و مراجع به زبانهای غربی امروز، پهلوی، سریانی، آرامی و چینی، بهینه فرهنگی ایران را تا مرزهای شرقی، از چین و سبیری و جنوب روسیه گرفته تا کانونهای علمی و فرهنگی برجسته‌ای چون بخارا، سمرقند و خوارزم و نیز سرزمینهای یونانی باختری و هند و سکایی و حکومتهای پراکنده در پیرامون فلات ایران و خلیج فارس و بین‌النهرین و عربستان، مانند الیمانیس، خاراسن و آدین، به تصویر می‌کشد. هرچند جای نمایهای راهگشا در کتاب خالی است، پیوستهای کتاب که یکی شجره‌نامه شاهان باستانی است و دیگری ترجمه کتیبه‌های شناخته شده کرمانشاه، افغانستان، فارس و عراق، بر فایده کتاب افزوده است.

ریچارد نلسون فرای (R. N. Frye) استاد برجسته شرق‌شناسی، در دهه ۱۹۷۰ در دانشگاه شیراز به تدریس تاریخ و فرهنگ ایران همت گمارد و همزمان اداره «مؤسسه آسیایی» را به عهده گرفت و هم‌اکنون استاد کرسی آفاخان در مطالعات ایرانی در دانشگاه هاروارد است. آثار بسیاری در زمینه مطالعات ایرانی از وی به چاپ رسیده که برخی از آنها بدین قرار است: یادداشتهایی درباره سکه‌های کهن ماوراءالنهر (۱۹۴۹)؛ تاریخ کمانداران (۱۹۵۴)؛ انتشار تاریخ بخارای نرشخی، کاوشهای قصر ابونصر در فارس (۱۹۷۳)؛ میراث آسیای میانه (۱۹۹۶) و ویرایش تاریخ ایران چاپ کیمیریج. این کتاب ترجمه *The History of Ancient Iran* است. همین مترجم دو اثر دیگر وی را با عنوانهای میراث باستانی ایران و عصر زرین فرهنگ ایران به فارسی برگردانده است.

حماسه ایران، یادمانی از فراسوی هزاره‌ها، جلیل دستخواه، تهران، آگاه، ۱۳۸۰، ۶۸۰ ص.

این کتاب مجموعه مقالات و حاصل تحقیقات نگارنده است که طی سالیان در موضوعات مرتبط با فردوسی و شاهنامه انجام داده و پیش از این به چاپ رسانده بوده است. این مجموعه در چهار بخش تنظیم شده؛ بخش اول «پژوهشها و گفتارها» نام گرفته و حاوی ۱۳ مقاله است؛ بخش دوم نیز با ۱۳ مقاله به بررسیها و نقدها اختصاص یافته؛ بخش سوم دوگفت و شنود است با فرنگیس حبیبی و سعید قائم مقامی فراهانی؛ بخش چهارم پیوسته‌است که متن پاسخ برخی از پژوهشگران به مقالات انتقادی نگارنده در آن درج شده است. علاوه بر توضیحات، کتاب شناخت کتابها و مقاله‌هایی که با عنوان «بازبردها و پی‌نوشتها» در پایان هر بخش آمده، فهرست همگانی نام کسان، ایزدان، دیوان، جاها، کتابها، مقاله‌ها و باره‌ای کلیدواژه نیز، با عنوان «نام‌نما» در پایان کتاب، بر فایده این مجموعه افزوده است.

زردشتیان، باورها و آداب دینی آنها، مری بویس، ترجمه عسکر بهرامی، تهران، ققنوس، ۱۳۸۱، ۲۸۸ ص.

مری بویس، ایران‌شناس برجسته انگلیسی، علاوه بر سالیانی که صرف تحقیق متون ایران باستان و به ویژه متون مانوی کرده، پژوهشها و مطالعات کم‌نظیری درباره آداب و عقاید زردشتیان انجام داده که حاصل آنها چندین کتاب و مقاله است. بویس در ۱۹۷۷ نتایج تحقیقات خود را درباره زردشتیان ایران در سخنرانی‌هایی ارائه کرد و پس از آن آنها را در کتابی با عنوان *A Stronghold of Zoroastrianism*, Oxford, 1977 منتشر کرد.

کتاب حاضر نخستین بار برای مجموعه «کتابخانه پورها و آداب دینی»، زیر نظر جان هینلز و نینیان اسمارت، در ۱۹۷۹ منتشر شد. به دنبال پیشرفتهای چشمگیر در مطالعات زردشتی، بویس در برخی مطالب چاپ دوم آن، در ۱۹۸۳، بازنگری کرد و پس از آن بارها همین ویراست را به چاپ رساند. آخرین نوبت انتشار ۲۰۰۱ بود که بویس در دیباچه کوتاهی، برخی دیدگاههایش را تصحیح کرد. ترجمه حاضر براساس چاپ بازنگری شده ۱۹۸۳ صورت گرفته و ترجمه دیباچه چاپ ۲۰۰۱ نیز در آن آمده است.

از آنجا که زردشتی دین برتر سه شاهنشاهی قدرتمند ایرانی بوده و تأثیراتی عمیق در ادیان خاورمیانه‌ای گذاشته و تا شرق نیز گسترش یافته بوده، مخاطب کتاب، علاوه بر خواننده علاقه‌مند به این موضوعات، می‌تواند پژوهنده رشته ادیان جهان نیز باشد.

به اعتقاد نویسنده، تداوم و ماندگاری کیش زردشتی به سبب پیروان وفاداری بوده که این کیش در طول سالیان داشته و هدف وی نیز از تألیف این کتاب بررسی تاریخ بی‌گسست این جامعه تا عصر

حاضر بوده است. وی، در دیباچه چاپ ۱۳۰۰، بیان کرده که در آرای خود درباره تاریخ دین زردشت، خاستگاه آن، گاهشماری زردشتی، داستان قتل زردشت و تصویر درون قرص بالدار، که یکی از نمادهای دینی این کیش است، بازنگری کرده و دلایل خود را نیز برای این بازنگری آورده. نویسنده این آرای ناز، و بازنگریها را در مجموعه کیش زردشت نیز که از ۱۹۷۷ دست به نگارش و انتشار آن زده آورده است. ناکون سه جلد از این مجموعه به فارسی ترجمه شده (انتشارات توس)، به ترجمه همایون صنتی‌زاده، ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵). مری بويس هم‌اکنون سرگرم نگارش ادامه مجموعه است. بويس، برای نگارش این کتاب، از آثار متعددی به زبانهای اروپایی، فارسی و عربی بهره گرفته که فهرست آنها در پایان کتاب آمده است. مترجم نیز با افزودن برخی منابع منتشر شده در سالهای اخیر این مجموعه را کاملتر کرده است.

ستیز و سازش: زردشتیان مغلوب و مسلمانان غالب در جامعه ایران نخستین سده‌های اسلامی، جمشید گرشاسب چوکسی، ترجمه نادر میرسعیدی، تهران، ققنوس، ۱۳۸۱، ۲۴۸ ص.

این کتاب روابط متقابل زردشتیان و مسلمانان را از نخستین رویارویی‌شان با یکدیگر در سده نخست هجری تا اواخر سده هفتم بررسی کرده است؛ یعنی دوره‌ای که سنتهای اسلامی در پهنه سرزمین ایران، از فرات تا ماورای جیحون، گسترش می‌یافت. نویسنده اعتقادات و شیوه زندگی ایرانیان را در این دوره تشریح می‌کند و تحولاتی را که در این باورها به وجود آمده نشان می‌دهد. وی یادآور می‌شود که گرچه نمی‌توان تقابل زردشتیان و مسلمانان را در نخستین سده‌های اسلامی در جامعه ایران دقیقاً بازسازی کرد، می‌توان به تأثیرات آنها در یکدیگر و سازش آنها با یکدیگر و انطباق باورها و آیینهایشان و حذف موانع فرهنگی بزرگی گسترش پیوندهای مشترکشان پی برد. تحلیل نویسنده از این دوره محدود است به رویدادهایی که به هر دو جامعه مربوط است و تنها اموری را بررسی می‌کند که در روابط مذهبی متقابل آنها تأثیر مستقیم گذاشته است و نشان می‌دهد که چگونه دو جامعه دینی در ابتدا به ستیز با یکدیگر برخاستند و، سپس، در طول نخستین سده‌های اسلامی با یکدیگر به سازش رسیدند.

در این رویاروییها، هویت‌های قومی و قبیله‌ای مسلمانانی که به ایران آمدند متزلزل شد و زردشتیان، به ملاحظه مسائل سیاسی، دینی، اجتماعی و نیز به دلیل قلت جمعیت، ترجیح دادند از عرصه قدرت و حکومت دور بمانند. هنگامی که تضاد در جامعه جدید کاهش یافت، نظام اجتماعی نوبی پدید آمد که بر ارزشها و دیدگاههای اسلامی، یعنی فرهنگ اکثریت حاکم، استوار بود. فرهنگ جدید میراثی بود از آنچه در گذشته وجود داشت و آنچه از طریق ستیز و سازش به دست آمده بود. این کتاب ترجمه‌ای است از *Conflict and Cooperation*، که قسمتهایی از آن قبلاً در نشریات

The World Muslim, Iranian Studies چاپ شده بوده و انتشارات دانشگاه کلمبیا در ۱۹۹۷ آن را به طور کامل منتشر کرد. یادداشتهای نویسنده، کتابنامه مفصل منابع عربی، فارسی، انگلیسی، ترکی و عبری و نیز فهرست اسامی (نمایه) از حواشی مفید کتاب است. متأسفانه در برگردان فارسی کاستیها و لغزشهایی راه یافته، از جمله نبود یادداشتی از مترجم یا ناشر که می‌شد در آن، پس از معرفی نویسنده، جایگاه کتاب را در میان آثار مشابه و علت انتخاب آن را برای ترجمه توضیح داد.

مانی و سنت مانوی، فرانسوا دیکره، ترجمه عباس باقری، تهران، نشر و پژوهش فرزاد روز، ۱۳۸۰، هفت + ۲۱۵ ص، مصور.

این کتاب چندین اثر از مجموعه‌ای با عنوان «بیشویاسان روحانی» است که مؤسسه انتشاراتی سوی (Seuil) فرانسه در ۱۹۷۴ آن را چاپ و منتشر کرده است. بعد از پیشگفتاری کوتاه، پنج بخش اصلی کتاب با فصلهای متعدد در هر بخش آغاز می‌شود.

در نخستین فصل بخش اول، با اوضاع سیاسی و اجتماعی زمان و محیطی که مانی در آن زندگی می‌کرده آشنا می‌شویم. سپس شرح نبردهای ایران و امپراتوری روم در زمان شاپور و چگونگی گسترش مسیحیت در شرق و تأثیر آن در شکل‌گیری آیین مانی آمده است. فصل بعد به «جنبش الخزایی» (الخسائی، شریعت الخسانوس)، فرقه گنوسی یهودی-مسیحی که مانی در میان‌شان پرورش یافت، اختصاص یافته. بخش دوم «زندگانی مانی» است که کودکی و محیط خانوادگی و پرورش مانی را شرح می‌دهد. در این بخش می‌خوانیم که چگونه وحی بر مانی نازل می‌شود و او دین خود را آشکار می‌کند و از سفرهای تبلیغاتی و کشته شدن پیامبر آگاه می‌شویم. بخش سوم با عنوان «گنوس مانوی» به آموزه‌ها و مفاهیم اساسی مانویت اختصاص دارد. بخش چهارم گسترش آیین مانی را در افریقا، سرزمینهای اسلام و امپراتوری روم شرح می‌دهد و مطالبی دارد درباره قدیسی آگوستین، مسیحی‌ای که به کیش مانی می‌گردد، اما پس از نه سال یکی از مخالفان سرسخت آن می‌گردد. نویسنده سپس، با طرح «نومانویت قرون وسطایی»، به شکل‌گیری آیین «پاولیسین‌ها» (پولسی‌ها، مانویان ارمنستان)، «بوگومیل‌ها» (مانویان بوسنی و بلغارستان) و «ماجرای بزرگ کاتارها» (در ایتالیا و فرانسه) اشاره می‌کند. در بخش پنجم، نویسنده به طور خلاصه نتایج پژوهشهای خود را ارائه می‌دهد. در پایان کتاب، دو صفحه به «گاهشمار رخدادها» اختصاص یافته که فهرست کوتاهی است از وقایع مهم تاریخی دوران قبل از مانی و دوران حیات و مرگ او. با آنکه مترجم از عهده ترجمه کتاب به خوبی برآمده، از برگردان فارسی یادداشتهایی که نویسنده در صفحه آخر کتاب زیر عنوان «کتاب‌شناسی» از آنها یاد می‌کند غفلت کرده که ظاهراً علاوه بر

توضیحات لازم، حاری مآخذ مانوی یا «نومانوی» و نیز فهرست مفصل کتابها و مقاله‌های نسبتاً جدید دربارهٔ مسائل مختلف مرتبط با مانویت بوده است. ناشر نیز در توضیح اعداد توک لاتین در متن اعلام می‌کند «این اعداد ناظر است بر یادداشتهای نویسنده» در آخر کتاب، اما برخلاف این گفته، تنها صورت لاتین برخی از اسامی را در پانویست آورده است.

عنوان اصلی کتاب *Mani et la Tradition Manichéenne* است و انتشارات فرزاد روز آن را، به مناسبت سال جهانی گفتگوی تمدنها، در مجموعهای به همین نام منتشر کرده است. فرانسوا دکره (François Decret) محقق برجستهٔ فرانسوی و متخصص تاریخ و تمدن باستانی کشورهای شمالی افریقا است و دربارهٔ مانوی و آیین مانوی پژوهنهای ارزنده‌ای دارد که غیر از کتاب مانوی و سنت مانوی، که به فارسی ترجمه شده، برخی از آنها به قرار زیر انتشار یافته‌اند: صور مانویت در افریقای رومی (۱۹۷۰)؛ افریقای مانوی (۱۹۷۸)؛ تأثیر برخورد امپراتوریهای روم و ساسانی در مسیحیت در ایران، از شاپور تازیگرد اول (۱۹۷۹)؛ افریقای شمالی در دوران باستان از آغاز تا قرن پنجم (۱۹۸۱)؛ صور کیش مانوی (۱۹۸۹).

مرکز نشر دانشگاهی منتشر کرده است:

مجلهٔ باستان‌شناسی و تاریخ

سال شانزدهم، شمارهٔ دوم، بهار و تابستان ۸۱

ژوبشگاه علوم شمارهٔ پیاپی ۳۲

رتال جامع علوم انسانی

مقاله‌های این شماره:

- پایان نبرد پنج‌سالهٔ ماد و لودی و خورشیدگرفتگی ۵۸۵ ق.م/مهرداد ملکزاده
 بحثی دربارهٔ معبد چهارستونی بردنشانده و معبد بزرگ مسجد سلیمان/عباس رضائی‌نیا
 مسجد جامع اردبیل در پرتو کوشهای باستان‌شناختی/محمود موسوی
 کاربرد سه تنگ سفالی براساس اشعار آنها/عبدالله قوچانی
 تجزیهٔ لعاب سفید و آبی براساس آزمایش پیکسی/زهره روح‌فر
 ارداویراز نامگ و معادشناسی یونانی/میشل تودی‌یو/ترجمهٔ ع. روح‌بخشان